איור: דני קרמן

עיתונאי אנטי אובייקטיווי

אימפריה

רישארד קפושצ'ינסקי. תירגם מפולנית: דוד ויינפלד. הוצאת הקיבוץ המאוחד, ספרי תל אביב, קרן תרבות ישראל־פולין. 275 עמ', 35 שקלים

עמירה הס

מגדלי הכנסייה של פינסק עיצבנו במיוחד את הבולשוויקים הראשונים שפגש רישארד קפושצ'ינסקי הילד. "עוד לפני שהספיקו לנשום אוויר, לפני שהספיקו להתבונן סביב... לפני ששאפו מן ה'מחורקה' – כבר הציבו בכיכר את התותח... והחלו לירות בכנסייה".

בשורות ספורות מצליח העיתונאי הפולני לצייר לקוראים את הכיכר הריקה שבה עמדה הכנסייה, את האבק שהיתמר – "לעתים בהיקף לשון של אש", את הפחד הקודר של המתבוננים בהחבא, פחד מהול בסקרנות. וכשהוא כותב "על פני הכיכר הריקה התהלך תותחן שיכור וצעק: אתם רואים, אנחנו יורים אל האלוהים שלכם! והוא – שום דבר, יושב בשקט! הוא מפחד או מה? הוא צחק ואחר כך קיבל התקף של שיתוק" – הסצינה מומחזת לנגד עינינו כאילו הוקרנה על מסך קולנוע.

בעידן התלות באירועים משוררים ברגע התרחשותם, בסרטים תיעודיים ובדיווחה (כבר כול) של המצלמה, ספרו של קפושצ'ינסקי שב ומדּ כיר כמה חידוש ועניין יכולה לזמן הקריאה. קפושצ'ינסקי עבר ארבע תקופות התוודעות לברית המועצות, "האימפריה", או ליתר דיוק – לחלקים שונים במרחבים העצומים שלה: בתחילת מלחמת העולם השנייה, ב־1959, ב־1967 וב־1989–1990. "זהו דיווח אישי מן המסעות שערכתי", הוא מעיד על ספרו. ואצלו הופך המונח היובשני "דיווח" למעשה רב ממדי: סקיצות מעברה של האימפריה ותיאורי אנשים שפגש ואירועים שצפה בהם מתחבּרים לאמירה מרומזת פחות או יותר, שאין לבטלן, על ההמשכיות בהיסטוריה של רוסיה ועל קטנות האדם וקטנות החברה, המשתעבדים לגדלות התיצונית.

הרס כנסיות בידי הבולשוויקים הוא לייט־מוטיב בספר. דווקא הכנסיות שהומרו ל"היכלי האתאיזם" או הפכו למחסנים של דלק או תבואה, הוא כותב, נשמרו, וכך, עם התמוטטות האימפריה הסובייטית, הוחזר השימוש המקורי שלהן. אלא ש"קודם לכן בזזו אותן ללא שיור והותירו קירות ערומים בלבד. במצב כזה הן הוחזרו עכשיו לקהל המאמינים, והכל כאילו חזר אל עידן הקסקומבות. הנה נאספים בין הקירות הריקים, הערומים, הנוצרים הראשונים". וכך, במלים ספורות, הוא מצליח גם לתאר את שראו עיניו בכנסיית נינה הקדושה בסנט־פטרבּורג, בגרוזיה ("שם השתרשה הנצרות במאה הרביעית") וגם

בעידן התלות בשידורים בזמן אמת, הספר הזה מזכיר כמה חידוש ועניין יכולים להיות בקריאה

להעביר תחושות אמפתיה והזדהות עם המתפללים, עם חלוציותם בקימום מסורות העבר.

באותה חיות שתיאר את הכנסייה שהופגזה לנגד עיניו, עיני ילד, הוא מתאר היכל דת שלא ראה: את מקדש כריסטוס המושיע במוסקווה ואת הריסתו ב־1931. 45 שנה ארכה בניית מקדש זה, תחת שלטונם של שלושה צארים, מ־1838 עד 1883. הרעיון להקמתו עלה לאחר תבוסת נפוליאון ב־1812, כדי להודות "להשגחה שהצילה את רוסיה מן הכליה שאיימה עליה". סטלין מצווה להרוס את המקדש, בניין הדת הגדול ביותר במוסקווה. פרק שלם בספרו מקדיש קפושצ'ינסקי לתיאור תולדות מקדש כריסטוס. "הבה ניתן רגע דרור לדמיוננו... נתאר לעצמנו כי מוסוליני מצווה להרוס ברומא את הבזיליקה של פטרוס הקדוש... כי פול דומר, נשיא צרפת, מצווה להרוס בפאריס את הנוטרדאם".

הוא מזמין לא פעם ולא פעמיים את הקוראים "לתת יחד דרור לדמיון", אמצעי ספרותי מרהים בפשטותו וביעילותו: הוודות לו הקריאה האמיתית פה, כמו במקומות רבים אחרים בספר, אינה מסתיימת בקריאת המלים. כש...תברר מה נמצא היום באתר המקדש שנהרס – גם בלי שיגיד את שהוא חושב – נמצא שהוא אומר הרבה על תולדות רוסיה הסובייטית.

הוא קורא דרור לדמיון הקוראים ולדמיונו גם כדי לתאר את הגבולות באימפריה ואת חלקם בהכּ תבת התפוררותה: "אם נשים לב כי בכל מקום שבו הדבר אפשרי מבחינה טכנית גבולות אלה היו והינם חסומים בגדרות תיל סבוכים, וכי התיל הזה מתכלה במהירות... ועל כן צריך להחליפו תכופות לאורך מאות, מה, אלפי קילומטרים... קל יהיה לענות על השאלה מדוע אי אפשר לקנות בחנויות... לא מעדר ולא פטיש, סכין או כפית... במקום שיבנו לעצמם בתים ויקימו בתי חולים... אנשים היו עסוקים... בהקמה של גדרות תיל פנימיים וחיצוניים".

שובי מחשבות במיוחד הם הקטעים שבהם מתאר קפושצ'ינסקי את הגולאגים, דרך תיאור האנשים שחיים באותם אתרים עד היום. אלו פרקי אבל, ואין לתמצתם. מאבלו מבצבצת סלידה לא רק מהמשטר אלא גם מהאדם במשטר (עולם של מעגל סגור, כשהתליין הוא גם הקורבן), ובה בעת הרבה אמפתיה. "הסבל? חלק כה גדול של החוויה האנושית, זה הכואב והקשה ביותר, חולף בלי להותּ תיר עקבות. אילו אספו את האנרגיה של הסבל שה־ פיקו כאן מעצמם מיליוני בני אדם והפכו אותה לכוח יוצר, היה אפשר ליצור מכוכב הלכת שלנו גן פורח. אבל מה נותר? שלדות מחלידות של אוניות, מגדלי שמירה מרקיבים, בורות עמוקים, ריקות קודרת, שוממה".

קפושצ'ינסקי הוא, אם כן, אנטי אובייקטיווי. הוודות, סלידה, כעס, אלו האמצעים העיתונאיים שנלווים לעיניו ולעטו, ושיחד יכולים ללמד המון על מה שראה. ואולי משום כך קפושצ'ינסקי גם מרגיז, אבל במידה שנותנת עוד ממד לקריאה. לא רק הדיווח האישי־היסטורי שלו נקרא, אלא בין השיטין נקראת גם חברתו של פולני בתקופת ההשתחררות מעולה של האימפריה הסובייטית, חברה שמאירה את "המערב" ואת המערביות. בלי ביקורתיות. חברה שנושאת בתוכה שנאה של דורות ל"רוסי".

כאן מתגלה אצלו לעתים חשיבה סטטית, סטריאוטיפית, שעומדת בסתירה לתיאוריו הרגי־ מיים. את עולם המזרח של האימפריה הרוסית, את עמי הקווקז, הוא מתאר בחום רב ובחיבה שנעדרים מתיאוריו את העולם הרוסי. לפעמים אמנם נשזרת בדבריים נימה פטרונית, שימוש רב מדי במלה "אקזוטי", אבל הוא לא מותיר ספק את מי הוא מע־ ריף.

קפושצ'ינסקי מעמיד מול הטוטליטריות הסוב־ ייטית והצארית ומול יוצרה ותוצרה כאחד – הקורבן הפסיווי, שמשתף פעולה בגלל הפסיווּיות שלו – את "המערביות", רוח הרציונליזם הקרטזיאני, רוח החשיבה החקרנית והביקורתית. ההנגדה הבסוחה הזאת נדמית מחוּרה שבעתיים אם זוכרים ששנים רבות הוא בילה וכתב בארצות הע־ לם השלישי, הכיר את הקולוניאליזם וההרס שעשה. האין הקולוניאליזם תוצר המערב?

"רק הציוויליזציה האירופית", הוא כותב, "גילי־ תה יכולת להתגבר על האתנוצנטריות שלה. בת־ חומה נולדו הרצון להכיר ציוויליזציות אחרות וה־ תיאוריה שאת תרבות העולם יוצרת מערכת של תרבויות שוות ערך". קפושצ'ינסקי הפולני, שנולד ב־1932, מוחק פה במחי יד את שכנתו האירופית מאוד ממערב. זה בפירוש אינו מתיישב עם עניינו המוצהר ב"דקולוניזציה המנטלית והפוליטית של העולם".

וסתירה פנימית זו רק מוסיפה עניין לקריאה. בעבר כתב על אפריקה, בריחת הלבנים ממנה. הוא נזכר בהם בגרוזיה, כשחוזה ברוסים הבורחים, "אלה הקולוניזטורים של אתמול, בעלי האדמות... הגיי־ הגום של המשעבד, הגיהנום הפנימי, הוא שהתעו־ רר בתודעתו... המצפון הלא נקי שלו... הם קורבנות של מצב שהם עצמם שותפים ליצירתו - המצב הקר־ לוניאלי, שמהותו היא עקרון האסימטריה ושעבוד בני המקום לארונם. גם אם איני רוצה ואני אפילו מוחה, הריני משעבד בגלל עצם השתייכותי אל עם המשעבדים".